

Владимир Антић

Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Катедра за Литургику
Београд

Допринос др Дамаскина Грданичког развоју српског народног појања у XX веку

Айспиракћ: Рад* се бави теоретским и практичним доприносом митрополита др Дамаскина Грданичког развоју српског народног појања. Осим кратке биографије и библиографије текстова који се баве црквеном музиком, као и нотних записа црквеног појања, даје се и кратки преглед митрополитових теолошко-музиколошких размишљања. На крају се истичу главни моменти у митрополитовом делу који показују да је овај јерах био веома упућен у теме црквене музике. Указује се на чињеницу да је др Дамаскин на теолошки начин сагледавао место музике у Цркви, као и њену савремену проблематику. Његови ставови су и данас актуелни.

Биографија

Митрополит Дамаскин (крштено Драгутин) Грданички рођен је 20. јуна 1892. год.¹ у Лесковцу. После завшене основне школе уписује деветоразредну Богословију Св. Саве у Београду. Овде је црквено појање свих девет година слушао код Стевана Мокрањца о коме је каније писао са нјепшим сећањима.² Упоредо похађа и Музичку школу у Београду и то наставнички одсек. Управо из овог разлога по завршеној Богословији, 1912. године, предавао је музику у Првој крагујевачкој гимназији. Следеће, 1913. године, замонашен је у манастиру Раковица. Ускоро је од руке митрополита Димитрија рукоположен у ђакона. Исте године уписује се на Духовну академију у Петровграду на којој је стекао степен кандидата богословља 1917. Потом наставља школовање на Филозофском факултету у Фрајбургу (Швајцарска), где је промовисан у доктора филозофије. У време Првог светског рата био је парохијски свештеник избегличке колоније у Оксфорду, као и војни свештеник Друге добровољачке дивизије у Русији. Био је професор у Богословији Светог Саве у Великој Британији, Београду и Сремским Карловцима. Године 1924. бива изабран за

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179078 („Српска теологија у двадесетом веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“), који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

¹ Подаци о животу и раду др Дамаскина Грданичког, бившег митрополита загребачког преузети из: Др Дамаскин Грданички, митрополит загребачки, *Српско црквено појање на црквенословенском и српском језику*, Београд 1972, VII-IX; Сава, епископ шумадјиски, *Српски јерарси од деветиој до двадесетих века*, Крагујевац, 1996, 149-150.

² Сећање на опело и сахрану Стевана Мокрањца у Скопљу (1914), Гланик Српске православне цркве, 1964, 239

доцента Православног богословског факултета Универзитета у Београду на катедри за Пастирско богословље и омилитику.

Исте године је изабран за епископа Епархије мукачевско - прјашевске (Закарпатска Русија, Украина), у којој је са много успеха уредио црквени живот, вративши велики број верника из уније у православље. Пред сам Други светски рат бива премештен на епархију америчко-канадску и касније банатску. Боравећи у Вршцу започео је рад на отварању Црквене музичке школе. Његову благочестиву жељу да у овој школи припреми неопходни појачки и диригентски кадар омео је почетак Другог светског рата.

На првом послератном редовном заседању Светог архијерејског сабора 1947. постављен је на упражњену митрополију загребачку. Упокојио се у Београду 7. октобра 1969. и сахрањен је у манастиру Ваведење.

Библиографија радова везаних за црквено појање

Библиографија митр. Дамаскина садржи тридесетак радова на многе теме црквеног живота, пастирског рада, богослужења, као и црквеног појања.³ Овде наводи мо библиографију само оних радова који се тичу црквене музике. Они се могу поделити у две групе:

1. радови на теме историје и развоја појања, стања и проблематике савремене црквене музике:

- *Прилоі за истѳорију срѳјској црквеној појања*, писано 1920. објављено у: Гласник СПЦ 1984, 108 - 123 (текст приредио Ђорђе Перић)
- *О ѿевању у ѿправославној цркви*, Гланик Српске православне цркве 1932, бр. 18, 278 - 279 и 19, 295 - 297
- *Наше црквено ѿевање данас*, Гланик Српске православне цркве 1957, 85 - 86
- *О уѿиѳреби Срѳјској језика у нашем бојослужењу*, Гланик Српске православне цркве 1963, 259 - 264
- *Сећање на ојело и сахрану Сѳевана Мокрањца у Скојљу (1914)*, Гланик Српске православне цркве, 1964, 239

2. записи народног појања, као и хармонизације за различите типове хорава.

- *Св. Лиѿурѳија за ѿројласни хор*, Београд 1960
- *Срѳјско црквено ѿевање на црквенословенском и срѳјском језику*, Београд 1972
- *Духовне ѿесме*, Београд 1992
- *Музика и речи из ризнице миѿројолиѿија зајребачкој Дамаскина (Грданичкој)*, Београд - Загреб 2009

Миѿројолиѿови радови о истѳорији црквене музике

У неколицини својих радова миртополит Дамаскин је покушао да прикаже кратак историјат црквене музике. Говорећи о настанку и развоју музике у хриѿћан-

³ Списак радова митр. Дамаскина објављених до 1972. налази се у предговору његове књиге *Срѳјско народно појање на црквенословенском и срѳјском језику*. После ове публикације издато је још неколико радова, и то:

1. Један рукопис митр. Дамаскина Грданичког о српском црквеном појању (текст приредио за штампу Ђорђе Перић), Гласник, бр. 6, год. LXV, (1984) стр. 108 - 123.

2. Духовне песме, Београд 1992

3. Музика и речи митрополита загребачког Дамаскина (Грданичког), Београд - Загреб 2009

ском богослужењу у многоме се ослања на тада веома релевантну руску литературу о овој теми. Радови Разумовског⁴, Черниговског⁵, Вознесенског⁶, Арнолда⁷, које на појединим местима цитира представљају очигледан извор мисли и идеја о овој теми. Митрополит је појање засновао на теолошким основама, и истакао органску везу богослужења и појања. Образац и основ за развој црквене музике налази се у Христовом појању хвале са ученицима после Тајне вечере (Мт 26,20).⁸ Текстови Павлових посланица (нпр. Кол 3, 16), као и раних црквених писаца (Игнатија Антиохијског, Јустина, Тертулијана, Климента Александријског), сведоче о континуитету употребе црквене музике у богослужењу Цркве.⁹

Митрополит наводи два извора црквене музике: јеврејску храмовну и синагогалну музику и античку грчку музику.¹⁰ Хришћанства црквена музика, као и уметност уопште, по митрополиту су позајмљене у готовим формама од цивилизованих народа код којих је већ култивисана са успехом.¹¹ Црквена музика се у каснијим вековима развија на овим основама. Грчка античка теорија музике и лествични системи у Цркви настављају да живе кроз црквено осмогласје. Овде митрополит наводи у основним цртама и лествични систем античке музике унутар гласова осмогласја.¹²

Св. Јован Дамаскин и његова систематизација црквеног осмогласја остварују значајан утицај на музику целог хришћенског света, посебно Словена. Словени посредством Св. браће из Византије примају и готов и уређен систем црквене музике. Каснији развој византијске музике по митрополиту трпи и повратни утицај Словена. Као пример за ово наводи личност св. Јована Кукузеља и његов рад.¹³

Митрополит излаже мноштво посредних сведочанстава о постојању и развијеној употреби појања код Срба и осталих Словена од времена мисије Св. браће па на овамо. Посебну пажњу посвећује усвајању и даљем развоју појања код Срба. Српско појање познато је у јужним Руским областима и од XV века, када неколико кијевских појаца проучава и грчко и српско појање у тадашњој Молдавији, а у Московској Русији од XVII в.¹⁴ Постојање мноштва словенских, као и двојезичних грчко-словенских неумских рукописа на Св. Гори, такође несумњиво сведоче о употреби византијске музике у крајевима у којима живе Срби.¹⁵

⁴ Д. Разумовский, Пение в России, Москва 1867.

⁵ Ф. Черниговский, Исторический обзор песнопевцевъ и песнопений греческой церкви, СПб 1860.

⁶ Ј. Вознесенский, О пении в православной церкви греческого востока, Кострома 1895.

⁷ К. Ло. Арнольдъ, Теория церк. пения по учению Элинскихъ и византийскихъ писателей, Москва 1880.

⁸ Упореди: Др Дамаскин Грданички, *Прилоџ за историју српској црквеној појања - Један рукопис митрополија Дамаскина Грданичкој о црквеном појању*, у: Гласник Српске православне цркве, 1984, 108-123.

⁹ Упореди: исто.

¹⁰ Упореди: исто.

¹¹ Упореди исто, као и у: *О појању у православној цркви*, Гласник Српске православне цркве 1932, бр. 18, 278 - 279 и 19, 295 - 297.

¹² Упореди: др Дамаскин Грданички, *Прилоџ*.

¹³ Упореди: исто.

¹⁴ Упореди: исто.

¹⁵ Упореди: исто.

На основу упоређивања неумских рукописа на грчком и српском језику, долази се до јасног закључка: «да је наше црквено певање позајмљено из Византије и да се српско црквено певање развијало не само на основи и системи византијског певања, већ и на византијским готово изграђеним мелодијама».¹⁶ Митрополит истиче да је ову чињеницу потребно посебно подвући ради тога што је код многих постојало мишљење да је наше појање у потпуности оригинално, што по митрополиту није тачно.¹⁷

Митрополит препоручује упоредни метод изучавања рукописа на српском и грчком језику, као и мноштва сведочанстава о старом руском појању, која би довела до јасних сведочанстава о томе какво је било старо српско појање.¹⁸ У наставку загребачки архипастир наводи и несумњиви утицај грчког појања на српско током 18. века када митрополит Мојсије Петровић доводи и грчке учитеље појања у Београд.

У свом даљем тексту митр. Дамаскин образлаже своје мишљење о односу између византијске музике и нашег народног појања овде већ инсистирајући на разликама. Помало нејасно образлажући своја уверења, он тврди да је српско појање и поред иницијалог усвајања готових мелодијских образаца грчког појања, и непрекидних утицаја које је трпело од истог ипак имало своје специфичности.

Сам завршетак овог одељка тиче се настанка савременог карловачког напева. Иако је Димитрије Крстић, предавач појања у Карловачкој богословији појање учио од грчких даскала¹⁹, митрополит Дамаскин сматра да је он сачувао неко старо српско појање и да је њега предавао у Карловачкој богословији.²⁰ Каснији прерађивачи Димитријевог појања Дионисије Чупић и Јеротеј Мутибарић скратили су и прилагодили ово доста дуго појање и тако га предавали у овој Богословији.²¹ Одавде се оно и проширило по осталим црквеним центрима Српске православне цркве.

У покушају да покаже какав је био карактер старог српског певања митрополит Дамаскин креће са упоредном анализом разних напева српског, грчког и руског кијевског напева, као и старог знаменог напева и покушава да нађе сличности и разлике. Митрополит детаљно анализира основна кретања мелодије свих осам гласова. На овај начин он налази неколико гласова који по његовом мишљењу немају узор у грчком појању. Ови гласови представљају по митрополиту у основи старо српско појање без примеса утицаја грчког појања XVIII века²².

¹⁶ Упореди: исто.

¹⁷ Упореди: исто.

¹⁸ Упореди: исто.

¹⁹ Упореди: исто.

²⁰ Упореди: исто.

²¹ Упореди: исто.

²² Овај метод је у време када је митрополит писао овај текст представљао добар пут. Међутим претпоставка да би се у разликама између грчког савременог и српског савременог напева могли пронаћи остаци древног српског појања је мање вероватна. Начин учења појања у XVII, XVIII и XIX веку, као и у Богословијама Српске православне цркве (усменим преношењем, усвајањем формула и њиховим меморисањем готово увек без нота), као и његов непрекидни развој, сведочи да је само појање трпело много утицаја савременог естетског укуса, као и народних мелодија. Ово нам сведоче и многе варијанте напева и разлике у напевима код различитих записивача о чему је сведочио и сам митрополит.

На крају митрополит даје и нотне примере из којих је вршио поређења ових напева. Нотни примери грчког појања преузети су из руских нотних књига, као и из дела В. Радхантингера²³. Ниједан од ових примера није у неумској нотацији, нити транскрипција неког од србуљских или пак дргих словенских или грчких рукописа у петолинијски систем.

*Митрополићов став о стању црквене музике
у Српској православној цркви у ХХ веку*

“Црквено певање данас”, је текст митрополита Дамаскина објављен у Гласнику Српске православне цркве 1957. године. Овде митрополит сведочи о веома лошем стању у појању у Српској православној цркви после Другог светског рата. Иако помало оштра, ово је веома објективна процена стања. Међутим, митрополит је још 1923. у свом тексту *О певању у православној цркви*, изнео сличан став²⁴. Исто тако, он наводи да је до 1957. године Свети архијерејски сабор у више наврата констатовао веома лоше стање у пракси извођења црквеног певања, као и да је доносио одлуке по овом питању. Неколико пута је доношена и одлука о оснивању Црквено-појачке школе. И поред ових одлука стање у црквеном појању је постајало све горе. Митрополит закључује: “ако би ово питање било остављено и надаље овако, без једне планске, систематске акције, очигледно је да неће моћи да се избегну тешке последице овога по цело наш црквени живот”²⁵. Митрополит је тада сматрао да је неопходно да се нешто конкретно предузме. Навешћемо мере које је митрополит сматрао као неопходне за предузимање да би се унапредило стање појања у Српској православној цркви:

1. уједначавање нашег народног појања - митрополит је сматрао да је неопходно увести једнообразност у наше народно појање, мноштво варијанти је по њему кварило само појање;²⁶
2. оснивање црквених појачких школа - појачке школе су нешто без чега се не би могло обезбедити професионално и пажљиво изучавање појања;²⁷
3. одређивање положаја појаца - мисли се како на материјално обезбеђивање тј. плате и пензије, тако и на некакав социјални и црквено-сталешки положај појаца, без чега се не може очекивати присуство угледних и талентованих особа;²⁸
4. питање црквених хорова - није довољно само обезбеђивање добрих појаца, већ пажљиво увежбавање хорских група певача, ради црквеног благољепија и заједничког певања;²⁹
5. музичка литература - наше хорско појање је у кризи и са хорским партитурама. Ретке су хармонизације нашег народног појања, а оно што имамо је у јако тешком

²³ Упореди: др Дамаскин Грданички, *Прилої*.

²⁴ Митрополит каже: «Доиста се данас црквено певање осетно губи. Сада је један црквени певач или учитељ пјенија велика реткост», *О певању у православној цркви*, у: Гласник Српске православне цркве 1923.

²⁵ *Наше црквено певање данас*, Гласник Српске православне цркве, 1957, 85 - 86.

²⁶ Упореди: исто.

²⁷ Упореди: исто.

²⁸ Упореди: исто.

²⁹ Упореди: исто.

и захтевном стилу. Митрополит је износио предлоге да се хармонизује наше народно појање у једноставном стилу.³⁰

Митрополит је разумео да је оваква опсежна обнова једна идеалистична замисао, и дао је и реалистичне предлоге за могућа решења. Ови предлози би се лако могли спровести и донели би барем основне позитивне промене. Основна митрополитова идеја је да се у надлежност пароха стави унапређење појања барем на нивоу парохије. Парох би могао да организује једноставне хорова који би певали на два или један глас. Овај минимум би се постигао лако и у парохијским заједницама са најмеање могућности ако би парох са својом супругом и децом направио мали једноставни хор.³¹ На тај начин појање би се, иако у малој мери, ипак унапредило и кренуло неким бољим путем. При светом архијерејском синоду требало би да се оснује комисија која би помагала овакве или сличне мале и једноставне хорова у њиховом раду.³²

Да би допринео поједностављењу хорских партитура и обезбеђивању мање захтевног репертоара, митрополит је радио на трогласним једноставним композицијама. Неке од оваквих његових записа можемо наћи у издањима: *Св. Лиџурија за шројласни хор*, Београд 1960; и *Музика и речи из ризнице мийројолиџа зајребачкој Дамаскина (Граничкој), Београд-Зајреб 2009*.

Овакве примедбе и предлози за унапређење стања црквеног певања у нашој цркви које је митрополит изнео, налазимо као веома реалистичне и неопходне чак и у нашим данашњим условима. Једина разлика је у томе што је у време митрополитовог живота појање било у далеко бољој ситуацији. Његова изразито црквена свест по овом питању се огледа управо у инсистирању на једноставном репертоару и на хорском³³, тј. заједничком певању.

Залагање мийројолиџа Дамаскина за ујошребу јоворној срјској језика у бојослужењу Срјске ѳравославне цркве

Митрополит се свесрдно залагао за увођење говорног језика у богослужење Српске православне цркве. На овом пољу он је радио и теоретски и практично. На теоретском пољу написао је текст “О употреби српског језика у нашем богослужењу”, објављен у Гласнику Српске православне цркве за 1963. годину. Овај текст је објављена представка Свето архијерејском сабору, коју је митрополит поднео 1963. Митрополит овде излаже аргументе за и против употребе српског језика у богослужењу. Ово питање је покренуто још у другој половини XIX века.³⁴ Неколицина аутора се у различитим богословским часописима огласила по овом питању током овог периода.³⁵ Аргументе за превођење није тешко наћи као ни разумети. Немогућност ра-

³⁰ Упореди: исто.

³¹ Упореди: исто.

³² Упореди: исто.

³³ Митрополит сматра да се под хором не може подразумевати: «неизоставно четворогласни или трогласни хор... Под овом речју се подразумева и двојгласни хор, па и скуп певача који певају у један глас». види: исто.

³⁴ О употреби Српског језика у нашем богослужењу, Гласник СПЦ 1963, 259 - 264

³⁵ Упореди: исто.

зумевања црквенословенског језика, као и сврха самог богослужења, представљају јасан разлог за хитно превођење богослужбених химни на српски језик. Није довољно само превођење богослужбених текстова, већ и њихова употреба у самом богослужењу. Наравно набрајају се и аргументи против овог виђења.³⁶ Многи клирици били су за очување црквенословенског као јединог богослужбеног језика Српске православне цркве. Њихови разлози су углавном традиционалистичке природе. Црквенословенски је језик освештан богослужбеном употребом током низа векова. Многи су сматрали да постоје велике тешкоће у превођењу на српски језик због веће поетичности црквенословенског. Појављује се и виђење о јединству православних словенских народа у једном богослужбеном језику. Многима смета профани карактер савременог, говорног српског језика. Сам митрополит сматра да је рад на превођењу неопходан и предлаже постепено увођење превода уз претходно одобрење Синода Српске православне цркве.³⁷ Овај његов предлог је прихваћен и полако спровођен у каснијим деценијама. До данас нисмо доживели потпуни прелазак на српски књижевни језик, тако да се митрополитов предлог о постепеном увођењу српског говорног језика у богослужење показао као веома реалистичан.

Митрополит није само подржавао ову идеју, или се зауставио на тексту о разлозима за употребу српског језика у богослужењу, већ је предузео врло практичан, опсежан рад на овом пољу. Компонувао је најважније богослужбене песме на српском језику. Овај његов рад је штампан после његове смрти као књига од скоро 800 страна под насловом: «Српско црквено појање на црквенословенском и српском језику».³⁸ У овом обимном делу даје се упоредо нотни текст химни Св. Литургија (Златоустове, Василијеве и Пређеосвећених дарова), дневних богослужења (Вечерње, Јутрење и 1. час) и Осмогласник. Са леве стране налазе се химне на црквенословенском језику а на левој на српском. Митрополит је веома пажљиво пробрао мелодије српског црквеног појања, записане од различитих записивача, и прилагодио их српском језику.³⁹ Преводи којима се митрополит служио су дело владике Иринеја Тирића, као и преподобног Јустина Ћелијског.⁴⁰ Само ово дело представља својеврсну студију о српском народном појању. Митрополит је тежио унификацији народног појања, зато је у овој књизи пробрао, по њему, најбоље од свих записивача, уз обележавање ставова и фраза подацима од ког записивача потичу. Код неколико химни предузео је веома оригиналан подухват. Записивао је неке од химни у новим гласовима и једноставнијим напевима, да би и они са мање искуства или могућности могли да их изводе.⁴¹

Закључак

На самом крају, можемо да приметимо да је митрополит у свом дугогодишњем раду на пољу црквеног појања оставио много корисних радова, као и идеја од ко-

³⁶ Упореди: исто.

³⁷ Упореди: исто.

³⁸ Српско црквено певање на црквенословенском и српском језику, Београд 1972.

³⁹ Упореди: исто.

⁴⁰ Упореди: исто.

⁴¹ Упореди: исто.

јих многе, нажалост нису заживеле. Једна од таквих је и труд на поједностављивању хорских композиција. Његови историјски текстови, као и истраживање о настанку и развоју српског црквеног појања, његови закључци о блискости нашег народног и византијског појања, показивање те стичности у конкретним гласовима, представљају оригиналне закључке који су у новијим истраживањима у великој мери расветљени. Нагласили бисмо два момента у раду митрополита др Дамаскина, која представљају његов допринос развоју појања Српске православне цркве у XX веку:

1. У свом *Прилоу за историју појања* он даје основне информације о настанку и развоју нашег црквеног појања, и скицу неопходних будућих музиколошких, али и теолошких истраживања на ове теме;
2. и у својим радовима који се тичу појања на српском језику он представља првог радника на овом пољу у Српској православној цркви.